

PRO MEMORIAM: METAI BE EDUKOLOGIJOS FAKULTETO DĖSTYTOJOS DOC. EGLĖS BUIVYDAITĖS-PRĖSKIENIENĖS

E. Buivydaite-Prėskienienė, Šiaulių pedagoginiame institute pradėjusi dirbti 1956 metais, pedagogine-kūrybine veikla gyveno iki pat mirties. 2012-03-01 Dėstytoja būtų šventusi gražų jubiliejų – 80-metį.

EGLĖS PRĖSKIENIENĖS (1932–2011) SKAITYMO VADOVĖLIAI II–III KLASIŲ TRIMETĖS PRADINĖS MOKYKLOS MOKINIAMS

Nijolė Bražienė

Šiaulių universitetas, Edukologijos fakultetas

Įvadas

Šiaurietė Eglė Buivydaite, 1955 m. baigusi Vilniaus universitetą, vienerius metus dirbo Varėnos rajono Nedzingės vidurinėje mokykloje, kurios direktorius Vaitekūnas naująją mokytoją charakterizavo taip: „Dėstomą dalyką žino gana gerai. Daug naujo įnešė į aukštesniųjų klasių literatūros dėstymo teoriją. Per keliamuosius ir brandos egzaminus paaiškėjo, kad mokinių žinios, lyginant su praėjusiais mokslo metais, žymiai stipresnės. Tai drg. Buivydaite's nuopelnas. <...> Buivydaite turi stiprias žinias dirbti mokykloje ir šiam darbui tinka“ (Nedzingė, 1956. VI. 25).

Eglė Buivydaite 1956 m. rudenį pradeda dirbti Šiaulių pedagoginio instituto Lietuvių kalbos ir literatūros katedroje (dab. Humanitarinis fakultetas), dėsto raiškųjį skaitymą, vadovauja pedagoginei praktikai. Direktorius V. Germano žodžiais tariant, dėstytoja dirba gerai ir stropiai, gerai žino metodiką.

1971-01-11 charakteristikoje, išduotoje pristatyti „Šviesos“ leidyklai, rašoma, kad Eglė Prėskienienė „respublikinėje spaudoje yra išspausdinusi pedagoginių, metodinių ir publicistinių straipsnių. Rašo ir spausdina eilėraščius“. 1973-01-24 pareiškime Rektoriui dėstytoja pageidauja sumažinti 1972 / 73 m. m. pavasario semestro krūvį, nes Švietimo ministerijos ir „Šviesos“ leidyklos prašymu per trumpą laikotarpį turinti parengti skaitinių III klasei pirmąjį rankraštį.

1978 m. E. Prėskienienė palieka Filologijos fakultetą – Instituto taryboje išrenkama docento pareigoms Pedagogikos fakulteto Pradinio mokymo metodikos katedroje. Tokį apsisprendimą, be jokios abejonės, lėmė parašyti skaitymo vadovėliai bei skaitytos paskaitos Plungės, Kelmės, Tauragės rajonų, Šiaulių ir Klaipėdos miestų bei rajonų pradinių klasių mokytojams.

Straipsnio tikslas – atskleisti skaitymo vadovėlių pradinę mokyklai kūrimo (1967–1980) sudė-

tingumą idėjiškai politizuotos visuomenės gyvenimo sąlygomis.

Uždaviniai: 1. Išstudijuoti pedagoginio darbo idėjinį-politinį 1967–1980 metų kontekstą. 2. Glaustai pristatyti perėjimo prie trimečio pradinio mokymo esmę. 3. Apibūdinti E. Prėskienienės ir jos kartu su bendraautore V. Ramonaite (1928–2007; ŠPI dėstytoja) parengtus skaitinius II–III klasėms. 4. Referuoti tolesnį skaitinių autorių idėjų rutuliojimąsi.

Šaltiniai: E. Prėskienienės asmens byla, esanti Šiaulių universiteto archyve; 1967–1980 metų mokymo programos pradinę mokyklai; 1967–1980 metų „Tarybinės mokyklos“ propagandiniai ideologiniai straipsniai, spausdinti kiekvieno žurnalo numerio pradžioje (turi savo nuolatinę vietą), bet be rubrikos; mokslininkų ir mokytojų metodiniai straipsniai skaitymo mokymo II–III klasėse temomis; E. Prėskienienės, V. Ramonaite's parengti skaitiniai II klasei – „Ažuolėlis“; E. Prėskienienės „Gimtas žodis. Skaitiniai III klasei. Mokymo priemonė“; E. Prėskienienės metodiniai straipsniai, publikuoti „Tarybiniam mokytojuje“; pažinojusių žmonių prisiminimai.

Metodai: referatyvinė, chronologinė ir probleminė šaltinių analizė; interpretacija.

1. Idėjinis-politinis 1967–1980 metų kontekstas

„Tarybų Sąjungos Komunistų partijos XXIII suvažiavimas, išanalizavęs mūsų visuomenės vystymosi procesą, pažymėjęs didžiulį mokyklos vaidmenį tarybinės valstybės politiniam, ūkiniam ir kultūriniam gyvenimui, dar kartą pabrėžė, kad mokykla privalo visapusiškai ruošti jaunąją kartą komunizmo statybai, nurodė, kad šiandien, audringos mokslinės-techninės pažangos sąlygomis, ypač didėja mokyklos vaidmuo. <...> TSKP CK ir TSRS Ministrų taryba neseniai priėmė nutarimą „Dėl priemonių vidurinės bendrojo lavinimo mokyklos darbui toliau gerinti“, – taip 1967 m. pradžioje liaudies švietimo gerinimo perspektyvas apibūdino Lietuvos TSR Švietimo ministras M. Gedvilas (1967, p. 1). Svar-

biausias uždavinys esąs „šiam penkmetyje iš esmės įgyvendinti visuotinį vidurinį mokymą“.

Taigi esminis citatos akcentas – jaunosios kartos rengimas komunizmo statybai. Tai rodo 1967 metų idėjinį-politinį mokyklos darbo kryptingumą, kurį tiksliai charakterizuoja „Didžiojo Spalio 50-mečiui“ skirtų straipsnių antraštės: „Mokome ir auklėjame Didžiojo Spalio idėjų dvasia“, „Revoliucinių kovų dvasia“, „Visada su Leninu“, „Didysis Spalis atvėrė kelią į šviesą“ ir t. t. (*Pastaba*. Straipsnių autoriai sąmoningai nenurodyti – N. B.). Tokios jubiliejinių metų fanfaros (= straipsniai su iškilmingomis antraštėmis) nebuvo signalas, reiškiantis komunizmo statybos pradžią, tai buvo tik proginis komunizmo vedlių parado stabtelėjimas. Pvz., 1968 m. „Tarybinėje mokykloje“ ideologinė-politinė ugdymo terpė plečiama, gilinama, stiprinama: „Komunistinis jaunimo auklėjimas – atsakinga mokytojo pareiga“, „Patriotinis auklėjimas – pirmaeilis uždavinys“, „Ugdyme visapusiškai apsišvietusių komunizmo statytojų“ ir t. t.

Tiek aukščiau minėtų, tiek ir vėlesnių itin svarbių šalies įvykių progomis (V. Lenino gimimo 100-ųjų metinių, TSKP XXIV, TSKP XXV suvažiavimo) vis pabrėžiama, kad jaunosios kartos komunistinį auklėjimo procesą būtina stiprinti apginkluojant tvirtomis mokslo pagrindų žiniomis, formuojant jų materialistinę pasaulėžiūrą, ugdant komunistinius idealus, taurius tarybinio patriotizmo ir proletarinio internacionalizmo jausmus, stiprinant individualų darbą su tikinčiaisiais ir abejojančiaisiais, kad būtina atsisakyti auklėjamojo darbo epizodiškumo (kampanijiškumo), kad moksleivius būtina veikti galingais ir patraukliais informatoriais (kinu, televizija, radiju), nes šios techninės priemonės mokymo procese dar vartojamos gana ribotai ir t. t.

Kardinaliajam penkmečio uždaviniui įgyvendinti „Lietuvos TSR Švietimo ministerija, vadovaudamasi TSKP CK ir TSRS Ministrų Tarybos 1966 m. lapkričio 1 d. nutarimu bei vėlesniu Lietuvos TSR Ministrų Tarybos nutarimu „Dėl priemonių liaudies švietimui ir bendrojo lavinimo mokyklos darbui toliau gerinti“, atsižvelgdama į „TSRS Švietimo ministerijos patvirtintą tipinį mokymo planą, taip pat į perspektyvinius RTFSR, Estijos TSR, Latvijos TSR, Gruzijos TSR, Armėnijos TSR, Turkmėnijos TSR, Moldavijos TSR ir kitų sąjunginių respublikų mokymo planus“ (Poškus, 1967, p. 1–3), patvirtino bendrojo lavinimo mokyklos perspektyvinį planą, perėjimo prie naujų mokymo planų bei programų grafiką.

Mokymo planas sudarytas taip, kad buvęs I–IV klasių programinis kursas būtų išeitas per trejus metus, t. y. įtvirtinta *trimetė pradinė mokykla*. Ketvirtokai perkelti į dalykinę mokymo sistemą, kur atskirą dalyką moko atskiras mokytojas, t. y. ketvirtokai prijungti prie kabinetinio mokymo tvarkos.

Prie naujų mokymo planų, moksliškai ir metodiškai pagrįstų mokymo programų pereita palaipsniui: pradinėse klasėse nuo 1969–1970 mokslo metų. Reformuojamai mokyklai, be abejo, reikėjo kurti ir naujus vadovėlius – „aukšto dalykinio, metodinio ir idėjinio-politinio lygio“, stabilius, tinkančius naudotis metai iš metų. Naujiems vadovėliams kurti buvo skelbiami konkursai, „Šviesos“ leidykla ir Švietimo ministerija sudarinėjo autorių kolektyvus, kvietė pavienius dėstytojus tam darbui atlikti.

Kaip rašo Lietuvos TSR Švietimo ministerijos Mokymo-metodinio skyriaus viršininkas K. Poškus (1967, p. 3), nauji vadovėliai, sukurti pagal naują mokymo planą ir naujas mokymo programas, išsyk negalėsia būti stabilūs, nes reikės tikrinti praktiniame darbe, reikės išsiaiškinti, kas „yra taisytna, ko dar trūksta“. Tai būsią tik bandomieji vadovėliai.

Papildomoms mokymo priemonėms, pvz., pratybų sąsiuviniams, padalomajai medžiagai, pratimų rinkiniams, kaip ir mokytojų knygoms, stokota pinigų, todėl tokių dalykų niekas neplanavo ir nekūrė.

2. Nauja pradinių klasių programa

Naujajame mokymo plane I–III klasėms lietuvių kalbai (*literatūra / skaitiniai* sąvokos nėra) skirta 12 savaitinių pamokų pirmojoje, 10 / 8 – antrojoje ir 8 – trečiojoje klasėje. Remiantis šiuo mokymo planu, sudaryta nauja I–III klasių lietuvių kalbos gramatikos ir rašybos mokymo programa, kurios struktūra beveik kaip ir iki tol buvusios. Programą sudarė keturi skyriai: „Garsai ir raidės“, „Žodis“, „Sakinys“ ir „Rišioji kalba“. Šiek tiek pakito mokymo turinio apimtis. Atsisakyta šių temų: skaitvardis, įvardis, jungtukas, sudurtiniai žodžiai, sudėtinis sakinys (Gylienė, 1968, p. 13). Lietuvių kalbos vadovėlių autorės – M. Gylienė (I–II klasė), E. Martynaitienė (III klasė).

Skaitymo turinys naujojoje programoje pateiktas *teminiu principu*.

Skaitymo tematika II klasei:

- Šeima. Mokinio santykiai su bendraamžiais, tėvais ir artimaisiais. Mokinio pareigos šeimoje. Jo aplinka.
- Gamta. Gyvūnų globa.
- Mokykla. Santykiai su draugais. Spaliukų veikla. Spaliukų taisyklės.
- Tarybų Lietuva – gimtasis kraštas. Valstybiniai LTSR simboliai – herbas ir vėliava. Tarybinės šventės ir svarbiausios datos.
- Įžymūs žmonės: Leninas, jo vaikystės epizodai; lietuvių rašytojai – J. Janonis, P. Mašiotas, K. Kubilinskas, A. Matutis; erdvių užkariautojai – Darius ir Girėnas; pirmasis kosmonautas J. Gagarinas.

- Žymiausi Lietuvos miestai (Vilnius, Kaunas, Palanga). Baltijos jūra. Nemunas ir Neris (*Pradinių klasių programos*, 1970).

Skaitymo tematika III klasei:

- Mokyklos, klasės, spaliukų gyvenimas ir veikla. Leninas ir spaliukai. Vaikų tarpusavio santykiai, santykiai su suaugusiaisiais.
- Gimtasis kraštas – Tarybų Lietuva. Gimtoji kalba. LTSR himnas. Sostinė Vilnius.
- Tarybų Lietuvos gamta ir žymiausios vietovės: miestai – Kaunas, Klaipėda, Druskininkai, Anykščiai; upės – Nemunas, Neris, Šešupė ir kt. Gamtos pažinimas.
- Epizodai iš Lietuvos praeities; pirmasis mūsų respublikos tarybinės vyriausybės vadovas – V. Mickevičius-Kapsukas; keturi komunistai.
- Didžiojo Tėvynės karo epizodai; pionieriai ir komjaunuoliai – kovotojai prieš fašizmą.
- Įžymūs žmonės: rašytojai – A. Baranauskas, V. Krėvė, Žemaitė, P. Cvirka, S. Nėris; dailininkas ir kompozitorius M. K. Čiurlionis, liaudies menininkai. Dailė, muzika.

- Tarybinė Tėvynė – Tarybų Sąjunga. TSRS herbas, vėliava. Sostinė Maskva. Kremlius – jos įžymiausia vieta. Lenino revoliucinės kovos epizodai. Didžiosios Spalio socialistinės revoliucijos epizodai.
- Taika ir tautų draugystė. Kosmoso užkariautojai. Tarybinės šventės ir svarbiausios datos (*Pradinių klasių programos*, 1970).

Didaktiniai principai

Kad būtų lengviau suvokti E. Prėskienienės nuostatas į skaitymo vadovėlių tekstų ir iliustracijų ugdomąjį ir lavinamąjį kryptingumą, buvo lyginti duji skaitiniai pradinio koncentro baigiamajai klasei. Tai J. Janišauskaitės „Gimtasis žodis“ 4 klasei ikireforminei keturmetei ir E. Prėskienienės „Gimtasis žodis“ 3 klasei poreforminei trimetei pradinei mokyklai.

Abu vadovėliai pradami K. Kubilinsko eilėraščiais (1 lentelė). Jokių klausimų, užduočių. Šiandien sakytume – skirti meditacijai, refleksijai. Nuorodos, kad skaitiniuose turi būti LTSR ir TSRS himnai, dar nebuvo.

1 lentelė. K. Kubilinsko eilėraščių lyginamoji analizė

Lyginimo aspektas	J. Janišauskaitė, <i>Gimtasis žodis</i> 4 klasei	E. Prėskienienė, <i>Gimtasis žodis</i> 3 klasei
Pavadinimas	Mylėki Partiją, vaikuti	Darban, darban, darban!
Tema	Partijos geri darbai žmogui	Darbas, įskaitant ir mokymąsi, Tėvynės labui
Pagrindinė mintis	Partija lygiavertė motinai, abi jas reikia vienodai mylėti	Pionieriai, talkindami suaugusiesiems, ruošiasi „Tarybų gimtą šalį“ puošti darbais užaugę
Tonas	Agitacinis: įrodinėjama, kodėl Partiją būtina kaip savo motiną mylėti	Žaismingas: mokyklos varpelio ir darbo garsų it varpo dūžių pamėgdžiojimas, pasitelkiant asonansą ir aliteraciją
Turinys	Argumentai: „tave (...) saugo Lenino šaly“; „nuo priešų ji apgynė“; „visa Tėvynė (...) jos darbo rankų sukurta“ (balta kaip gulbė mokykla; Kauno marių žiburėliais pražydus); „tu gali kuo nori būti“	Atsisveikinama su atostogų simboliais – paukšteliais, atėjo rugsėjo pirmoji, dirbtuvėse dirba suaugusieji, pionieriai padeda suaugusiesiems; tikslas – užaugus dirbti Tėvynės labui
Kalbėjimo būdas	Loginis: žodžiai vartojami tiesiogine prasme; sakiniai pilnutiniai vienaarūšiški; sakiniai siejami priežastingumo ryšiais	Metaforinis, tarsi mįslės minimas: atostogų pabaiگا skelbia <i>varpeliai</i> ; sąvoka „pionierių talkos“ keičiama junginiu „pionierių rankos“; „žalios mūsų lankos“; „gamyklų kaminai“ simbolizuoja talkų vietą ir t. t.

Lyginamoji analizė rodo, kas vadovėlio autoriui svarbiau: 1) agitaciniu tonu, pasitelkus maži-
ne-malonine forma išreikštą didaktizmą, imperatyviai diegti nuolankumą ir amžino skolininko padėką partijai ar 2) ideologizmui duoklę atiduoti parinktu skambiu, žaismingu ir daug leksinių slėpinių turinčiu eilėraščiu.

Kiti skaitinių skyriai – *Iš praeities laikų* (10 tekstų); *Liaudis kovoja už laisvę*; *Didysis Tėvynės karas*; *Gyvent ir kurt pakilo mūsų kraštas*; *Laiminga vaikystė* (18 tekstų); *Skaidriau liepsnokit, komuniz-*

mo švyturiai (8 tekstai) – byloja akivaizdžią nuogo ideologizmo kryptį.

Pirmojo privalomo skyriaus „Iš praeities laikų“ tendencija – kuo juodžiau, niūriau nupiešti gyvenimą praeityje (žr. J. Janišauskaitės vadovėlio iliustracijas). Čia Vaižganto pasakojimas „Baudžiauninko dalia“ apie mirtinai užplaktą dviejų mažiųjų motiną, Žemaitės „Jonelio mokslas“, J. Baltušio „Piemenukų vargai“ ir kt. tekstai. Kiekvieną tokį pasakojimą lydėjo vadovėlio 4 klasei autorės didaktika, pvz.: *Kodėl baudžiauninkė pririšdavo savo dukrelę prie stalo*

kojos? Kur šiandien gali palikti savo vaikus darbininkai ir kolūkiečiai, išeidami į darbą?

Palyginkime dvi iliustracijas. Pirmoji (iš J. Janišauskaitės vadovėlio) parengta tekstui pagal Žemai-

tę „Jonelio mokslas“ (IV klasė), antroji (iš E. Prėskienienės vadovėlio) – P. Rimšos skulptūros „Lietuvos mokykla“ aprašymui (1 pav.).

1 pav. J. Janišauskaitė, *Gimtasis žodis* 4 klasei (p. 19) ir E. Prėskienienė, *Gimtasis žodis* 3 klasei (p. 112) skyriaus „Iš praeities laikų“ iliustracijų palyginimas

Abiejų iliustracijų tikslas – analogiškas: pademonstruoti, kaip seniau neturtingų tėvų vaikams buvo sunku siekti mokslo. Pirmojoje priešpriešinama šeimnininkės sūnaus Kazelio ir samdinio Jonelio padėtis: vienas basas, kitas su apavu, vieno drabužėliai sulopyti, kito – nenuvilkėti, nenuplėšti; vienas sėdi ir gėrėsi piešiniais, kitas – tik priešokiais smalsauja. Sovietinė iliustracijos idėja tiesmukiška, nes jos paskirtis – žadinti priešiskumą, skatinti neapykantą tam, kuris socialiai geriau gyvena, psichologiškai ruošti vaikus socialistinei spalio revoliucijai pagarbinti.

E. Prėskienienės vadovėlio iliustracija trečio-kams atlieka bent kelias funkcijas; rodo nepalankias

vaikų mokymosi aplinkybes, moko analizuoti skulptūrą; supažindina su skulptoriumi Petru Rimša, nukelia į Lietuvai sudėtingus spaudos draudimo (1864–1904) metus ir kt.

Antro, trečio, ketvirto skyrių – „Liaudis kovoja už laisvę“, „Didysis Tėvynės karas“, „Gyvent ir kurt pakilo mūsų kraštas“ – idėjinis kryptingumas sietinas su socialistinio patriotizmo ugdymu (iš viso 45 tekstai, arba 55 proc. visų skaitinių). Net pasakų iliustracijos (J. Janišauskaitės vadovėlis) demonstruoja agresiją. Taip šiurpiaus verbaliniais ir vizualiniais vaizdais buvo diegiama pagarba komunistų partijai ir meilė didžiajai sovietų šaliai (2 pav.).

2 pav. Iliustracijų, demonstruojančių agresiją, pavyzdys

J. Janišauskaitės „Skaitiniuose“ ketvirtokams kaip priešprieša praeičiai pasakojama apie laimingą gyvenimą Vieversėlių vaikų namuose ir klausama: *Kodėl šių vaikų negalima pavadinti našlaičiais, kas jiems atstoja tėvus?* ir pan. A. Jonyno poemėlės ištrauka demonstruojama nepaprasto džiaugsmo ir laimės būseną pirmąsyk rikiuotėje tariant pionierišką priesaiką „Visada pasiryžęs!“ ir klausama: *Kodėl*

pionierė namo skuba, atsisegijusi palatą? Kodėl tėtė liepia saugoti kaklaraiščio garbę? ir t. t. Skyriu-je spausdinami tekstai „Pionierių Giruliai“, „Kartą prieš Gegužės Pirmąją“, „Demonstracijoje“ ir pan.

Taigi J. Janišauskaitės skaitinių iliustracijos artimos teksto turiniui pagal skyrius: 1) nelaimingi, basi sustirę baudžiauninkų / valstiečių vaikai; 2) ryžtą, narsą, bebaimiškumą demonstruojančios kareivių

pozos, daug ginklų; karo siaubo vaizdų; 3) aukšti komunistinės statybos fabriku kaminai, kranai, baigiami statyti daugiaaukščiai; traktoriai, ekskavatoriai ir kt. Net abiejų viršelių piešiniai sukomponuoti idėjiškai: pro vieną langą matosi miestas, pro kitą – kaimo gyvenimo permainos, į kurias „kelia Partija nurodė“, į kurias žengiama kartu „su rusų broliška tauta“.

„Gimtajame žodyje“ IV ir III klasėms skaitinių autorės nevienodai pateikia ir dalykines žinias. Šiuo požiūriu galima palyginti supažindinimo su pasakėčios žanru esmę. J. Janišauskaitė šiam tikslui įgyvendinti pasirinko I. Krylovo pasakėčią „Kiaulė po ažuolu“, o E. Prėskienienė – to paties autoriaus kūrinį „Varna ir lapė“. Tradiciniai pasakėčių veikė-

jai varna ir varnas, ažuolas, lapė. Pasakėčia „Kiaulė po ažuolu“ sukomponuota iš situacijos aprašymo; protingo varno, kiaulės ir ažuolo polilogo, moralo. Pasakėčios „Varna ir lapė“ struktūra sudėtingesnė: situacijos aprašymas, lapės monologas; kvailos varnos reakcija į pagyras; įvykio kulminacija ir atomazga (dvi paskutinės eilutės). Taigi tradicinio pasakėčių moralo čia nėra – vaizdingo konkretaus pasakojimo prasmę čia išsako ne abstraktūs žodžiai, o staigi įvykių raida.

J. Janišauskaitė pasakėčios sampratai formuoti pasitelkia 4 klausimus po tekstu ir iliustraciją, E. Prėskienienė – tik iliustraciją (3 pav.).

3 pav. J. Janišauskaitė, *Gimtasis žodis* 4 klasei (p. 49) ir E. Prėskienienė, *Gimtasis žodis* 3 klasei (p. 102) pasakėčių iliustracijų palyginimas

IV klasės vadovėlio iliustracija realistiškesnė; III klasės – alegoriška, todėl personažai dailininkės V. Voverienės „aprengti“ kaip žmonės. (Būtina priminti, kad dailininkai neretai parengia tekstui po kelias iliustracijas, kurias iš anksto ir vėliau derina su knygos / vadovėlio autoriumi.) Taigi toji „apdranga“ leidžia suvokti, jog žmonių būdo bruožai, žmonių tarpusavio santykiai ir poelgiai labai įvairūs, tad nevalia žioplinti gyvenime, keltis į puikybę.

Ši trumpučių statistinė ir verbalinė analizė leidžia bent iš dalies įsisąmoninti, nuo kokių idėjinų-politinių tradicijų reikėjo atsiplėšti „Ažuolėlio“ ir „Gimtojo žodžio“ autorėms – E. Prėskienienei ir V. Ramonaitei.

Kaip matyti iš skaitymo temų sąrašo, nemažai tekstų jų išdėstymo aspektu turėjo atitikti *sezoniškumo principą*, kurį atskleidžia šie „Ažuolėlio“ skyriai: „Buvo vasara žalia“, „Jau atėjo rudenėlis“, „Apšerkšnį mėnų žiemos“, „Jau pavasaris išaušo“, „Skamba vasara auksinė“. Skyriai „Eina Spalis“, „Sveika Pirmoji Gegužė“ – skirti šventėms paminėti, todėl temos susijusios su apibrėžtu laiku.

Teminis skaitymo tekstų parinkimo principas

glaudžiai siejasi su *kraštotyriiniu principu*. Tai vaiko artimiausios aplinkos pažinimas (šeima, klasė, gimtasis miestas, kaimo / miesto žmonės ir pan.)

Skyriui „Gera pagirk, bloga papeik“ panaudoti tekstai apie per ilgus amžius susiformavusias dorovės normas, atspindėtas liaudies ir literatūrinėse pasakose, liaudies dainose, pasakėčiose, eilėraščiuose.

Skaitinių autoriai, rinkdami tekstus programoje nurodytomis temomis, derindami teminį kraštotyriinį ir sezoniškumo principus, turėjo neužmiršti, kad tekstai – ne vien grožiniai kūriniai ar jų ištraukos, tai ir dalykiniai straipsneliai, ir mišraus pobūdžio dalykinė medžiaga, parašyta beletristiniu stiliumi. Pirmajai grupei priklausytų tautosakos kūriniai ir rašytojų sukurti tekstai; dalykiniai straipsneliai – be nuorodos į autorių, pvz., „Pareina rugelis“, „Lapkričio septintoji“, „Mokinio diena“, „Maskva“, „Nemunu“ ir t. t. Mišraus pobūdžio tekstai – tai J. Soko, P. Mašiotio ir kt. autorių dalykiniai straipsneliai, nuspalvinti meninėmis priemoneis. Skaitant pastarojo tipo tekstelius, buvo atliekami dvejopi darbai: 1) atsakoma į dalyką išryškinančius, paaiškinančius klausimus, lavinamas mokinių mąstymas, 2) žvilgsnis nukreipia-

mas į menines vaizdo kūrimo priemones, žadinamos moksleivių emocijos ir t. t.

Skaitymo mokymui nuo seno keliami dvejoji uždaviniai. Pirmieji – pažintiniai, visapusiško vaiko ugdymo ir auklėjimo. Antroji uždavinių grupė susijusi su skaitymo technikos formavimu ir tobulinimu, t. y. mokymu taisyklingai, sklandžiai, sąmoningai ir raiškiai skaityti. Todėl tekstuose ribotai vartojami ilgi, sudėtingi, nauji nežinomi žodžiai ir pan. Raiškaus skaitymo pradmenims diegti reikia tekstų su tiesioginiais, klausiamaisiais, šaukiamaisiais sakiniais, reikia prozos kūrinų, kur būtinos pauzės tarp sakinių ir pastraipų, reikia ir eiliuotų kūrinų. Be to, svarbu vadovėlyje pateikti tekstų, kurie turėtų būti skaitomi skirtingu tonu ir tempu.

Vadovėlio autoriai iš anksto turėjo numatyti, kaip skaitymo pamokose bus formuojami sąmoningo tyliojo skaitymo įgūdžiai, mokoma ne tik ištisinio, bet ir atrenkamojo skaitymo ar skaitymo vaidmenimis.

Skaitymo ir darbo su tekstu paskirtis – formuoti pačius paprasčiausius literatūrinio kūrinio / dalykinio straipsnelio analizės įgūdžius. Šių įgūdžių siekiama įvairiausiomis užduotimis: 1) po tekstu autoriai pateikia klausimų, kurių paskirtis – patikrinti, kaip mokiniai suprato turinį, užakcentuoti svarbiausius turinio elementus; motyvuoti atsakymus randant ištraukų / citatų. Svarbiausios užduotys *prasminei teksto* pusei suvokti – ką autorius norėjo pasakyti pristatydamas vieną ar kitą veikėją, pateikdamas gamtos ar daikto aprašymą, pavartodamas vaizdingus žodžius / posakius, įvykius ar herojus charakterizuojančius žodžius.

Vadovaujantis programa trečiokai mokomi nusakyti eilėraščio nuotaiką, skirti jo vaizdus, pajusti eiliuoto teksto rimą ir ritmą (be terminų), nupiešti sakininį paveikslą ir t. t. Tiems įgūdžiams puoselėti autoriai irgi turėjo į skaitinius įdėti tinkamų tekstų ir užduočių.

Apibendrinant principus ir reikalavimus, kurių anuomet (dauguma aktualūs ir dabar) turėjo laikytis skaitymo vadovėlių autoriai, galima būtų išskaičiuoti šiuos kriterijus:

1. Besąlygiška vadovėlio turinio atitiktis TSKP suvažiavimų, CK plenumų nubrėžtoms jaunojo komunizmo statytojo idėjinio-politinio ugdymo gairėms.
2. Vadovėlio turinio dermė su dalyko programa (tematiškumas, sezoniškumas, kraštotyriškumas informatyvumas, meniškumas ir pan.).
3. Tekstų turinio ir jų išraiškos atitikimas amžiaus ypatumams.
4. Savarankiško darbo su vadovėliu galimybių numatymas.
5. Metodinis (klausimų, užduočių) sistemos tinkamumas.

6. Kūrybinių galių (raiškaus skaitymo ir pasakojimo, vaizdingo rašymo, inscenizacijos) ugdymas.

7. Vaizdinės medžiagos (ilustracijų) ir prielaidų emociniams išgyvenimams žadinti įvairovė.

Vadovėliui atrinkta mokomoji-auklėjamoji medžiaga lemia mokytojo pasirenkamus darbo metodus ir būdus, pamokų planavimą ir jų vedimą. *Atsižvelgiant į mokytojo veiklą pamokoje*, reikėjo, kad vadovėlio turinys atitiktų mokymo moksliskumo ir prieinamumo, sistemingumo ir nuoseklumo, primatumo ir perspektyvumo, gyvenimiškumo ir praktiškumo, diferencijuotumo ir vaizdumo reikalavimus. Kita reikalavimų grupė – mokymosi sąmoningumo ir aktyvumo, žinių bei įgūdžių tvirtumo – turėjo / turi atitikti *mokinių veiklos, mokymosi dėsningumus*.

Susumavus daugybę principų, kriterijų ir kitų reikalavimų tiek sovietmečiu, tiek dabar, S. Jurkevičiaus, Vilniaus licėjaus direktoriaus žodžiais tariant, lengviau parašyti dvi–tris monografijas negu vadovėlių mokyklai. Gaila, bet bendrojo lavinimo mokyklai sukurtas vadovėlis nepakylėtas iki monografijos aukštumų, o tų vadovėlių autorių darbas dar nėra sulaukęs deramo įvertinimo.

3. „Skaitiniai“. „Ažuolėlis“. „Gimtas žodis“

Kaip paaiškėjo iš ankstesnių šio straipsnio poskyrių, mokymo planai bendrojo lavinimo mokykloms buvo vieno standarto ir vieno pavidalo, nes buvo kuriami pagal tą patį modelį: TSKP suvažiavimo gairės, CK plenumo medžiaga, TSRS Švietimo ministerijos „tipinis mokymo planas“ ir kt. Mokymo programos irgi unifikuotos, nemažai vadovėlių verstinių iš rusų kalbos. Originaliems, pvz., pradinės mokyklos skaitymo, vadovėliams iš anksto numatytos teminės „lentynėlės“, dalis autorių, kaip antai: A. Kononovas, M. Gorkis, L. Zacharinas ir kt. Savarankiško skaitymo vadovėlio autoriui būta ne per daugiausia.

Iš E. Prėskienienės ir V. Ramonaitės straipsnio „Skaitymas antroje“ (*Tarybinis mokytojas*, 1971-08-27) galima susidaryti apytikrį bandomųjų vadovėlių vaizdą: „Šiais mokslo metais antros klasės mokiniai, kaip ir pernai, skaitys iš dviejų knygų. „Skaitinius“ sudaro medžiaga, kurios pagal naująją programą trūksta „Gimtajame žodyje“. Vadinasi, svarbiausia autorių užduotis – papildomais „Skaitinių“ („Skaitiniai 2 kl.“, 1971–1973, 3 leid.) tekstais griežčiau akcentuoti temines grupes, tiems tekstams numatyti tinkamiausią vietą vadovėlyje ir tikslią pamoką teminiame-kalendoriniame plane, pvz., minėtame straipsnyje autorės aiškina: „Šios medžiagos skaitymą reikėtų baigti apie spalio 20 d. ir pereiti prie skyriaus – „Mes – spaliukai“, kuris turi talkinti spaliukų taisyklėms išryškinti. Toliau autorės tęsia:

„Prie šio skyriaus reikia prijungti A. Kononovo „Volodia Uljanovas“, „Berniukas ir Leninas“, esančius „Gimtajame žodyje“. Po to iš pastarosios knygos skaitomi lapkričio 7-ajai skirti kūriniai: K. Kubilinsko „Pasitikim didį Spalį“, baltarusių liaudies pasaka „Lenino tiesa“ ir kt. Straipsnio pabaigoje rašoma, kad papildomų „Skaitinių“ pagrindu rengiamas skaitinių vadovėlis antrajai klasei.

Šiandien esame įpratę, kad kiekvieną naują vadovėlį „lydi“ papildomos medžiagos komplektai: mokytojo knyga, pratybų sąsiuviniai ir t. t. Šios reformos atveju dar 1967 metais pasakyta, jog per penkmetį bus apsiribojama tik originalių (18), perdirtbų ir pataisytų originalių (28), naujų bei pataisytų versinių (73) vadovėlių leidimu bendrojo lavinimo mokyklų I–XI klasėms. Be to, apie knygą mokytojui, pratybų sąsiuvinį niekas anuomet nė negalvojo. Todėl „Ažuolėlio“ pristatymas mokytojams palydimas autorių parengtu teminiu išplanavimu pagal atskiras savaites (Prėskienienė, Ramonaitė, 1974). Pateikta keliolika itin glaustų metodinių pastabų, pvz.: „Skyriai turėtų būti skaitomi tokiu nuoseklumu, kaip jie yra knygoje. Tekstai gali būti sukeisti vietomis. Du trumpus vienos temos kūrinius galima perskaityti per vieną pamoką. (...). Dalis „Ažuolėlio“ tekstų skirta diferencijuotam ir savarankiškam skaitymui. (...). Vadovėlyje pateikiama antro kam reikalingų užduočių sistema. (...). Mokoma glausto bei kūrybinio atpasakojimo (...), sudaromos maloninių žodžių, vaizdingų posakių sąvokos. (...) numatyti skyrių bei pagrindinių autorių kūrinių apibendrinimai. (...)“.

Kaip matyti iš tų cituotų rekomendacijų, vadovėlių autoriai *metodiniu aspektu* nebuvo nei idėjiškai, nei politiškai varžomi. Visai kas kita – teminio principo įgyvendinimas. Kad teminiu vadovėlio medžiagos aspektu patirta išgyvenimų, rodo E. Buivydaitės-Prėskienienės trumputis straipsnis „Niekas nenutolsta“, 1993 m. išspausdintas „Dialogue“. Tekstas proginis. Tai byloja jo paantraštė: „Liepos 6-oji – poetės Janinos Degutytės gimimo diena. Jai sukaktų 65-eri“. Be užuominų apie nuoširdų tų dviejų moterų bendravimą, pateiktas ir toks atsiminimų fragmentas: „Šiandien norėčiau pateikti nespausdintą nedidelį poetės kūrinių „Mano gimtinė“. Jį sukūrė mano prašymu. Rašiau vadovėlį, norėjau, kad ir anais metais jis būtų tautiškesnis, atspindėtų mūsų praeitį, šaknis. J. Degutytė mielai sutiko parašyti apie Tėvynę, įvardindama ją gimtine. „Mano gimtinė“ į vadovėlį nepateko, neišgelbėjo net įžymios poetės vardas. Tokie buvo laikai...“

Janina Degutytė

MANO GIMTINĖ

Palenk galvą – po tavo kojomis žemė, pilka, sulyta gimtoji žemė. Čia tu gimei, čia tu žen-

gei pirmą žingsnį, čia gimė tavo motina, seneliai ir proseneliai. Čia teka upės, girdančios žmones ir medžius, šviečia ežerai – mėlyni lyg prisemti dangaus.

Platūs dosnūs laukai maitina tave duona ir pienu. Ir senos gūdžios girios, pilnos žvėrių ir paukščių, ir balti linksmi beržynai, ir kvapnūs pušynai – viskas tavo. Visi jie tūkstančiai metų laukė tavęs.

Mokėk jiems būti dėkingas.

Ir kur tu begyvensi, čia visada bus tavo namai, tavo gimtinė. Mokėk ją mylėti labiau už viską pasaulyje.

Beje, lietuvių kalbos vadovėlių rašymas ir E. Martynaitienei visam gyvenimui paliko daug slogių, skaudžių prisiminimų, būtent, „kaip pirmasis vadovėlio tekstas nebuvo priimtas tuometinės sovietinės švietimo ministerijos dėl netinkamo idėjinio lygio“, „kaip buvo priversta prikaišioti „perkūnsargių“ – visų tų „stato, statė, statys komunizmą“, kaip paskui skaudu būdavę klausytis gerbtinų žmonių, o ypač artimesnių pažįstamų sakomus priekaištus ir kaltinimus: „Nemanėm, kad (...) parašys tokį raudo-nai dažytą vadovėlį“ (Vinciūnienė, 1997). Visa tai vertinant retrospektyviniu žvilgsniu, mokytojos ekspertės R. Vinciūnienės (ten pat) žodžiais tariant, „autorės buvo padaryta viskas, kas tais laikais įmanoma, kad lietuviškas žodis neskurstų, o augtų vaikų lūp-se ir širdyse“, kad pradinių klasių mokytojams būtų „smagu ir malonu mokyti vaikus iš šių vadovėlių“.

Būtina atkreipti dėmesį į E. Prėskienienės siekį – *kad ir anais metais jis (= vadovėlis) būtų tautiškesnis*, – kuris šiek tiek realizuotas vadovėlių viršelių piešiniais, atskiromis iliustracijomis. Čia ir tautodailės elementai (saulės, tulpės, rožytės, ažuolų lapų, gilių, paukščių ir pan. detalės), ir piešinių su tautiniais drabužėliais apsirengusiomis ilgaplaukėmis mergaitėmis, ir nemažai geltonos–žalios–raudonos spalvos derinėlių, ir t. t.

E. Prėskienienės tautiškumo nuostatą, požiūrį į tautos praeitį, šaknis tyliai demonstruoja „Gimtojo žodžio“ 3 klasei kelių skyrių pavadinimai: „Žiloji senovė“, „Kur teka devynios upės“, „Beauštanti aušrelė“, „Žydi sniego lelija“. Jie paveikūs bent keliais aspektais: 1) vaizdiniu, 2) jausminiu ir 3) mąslumo. Klaipėdos rajono Jakų pradinės mokyklos mokytoja St. Kumšlytienė, dalydamasi patirtimi (1976, p. 19–22), kaip su trečiokais skaito ir analizuoja „Gimtojo žodžio“ tekstus, pirmiausia pastebi: „(...) minėtų skyrių kūriniai (...) betarpiškai veikia mokinius, sukelia jų emocijas, estetinį pasigėrėjimą, žadina atitinkamas nuotaikas“. Skyriaus „Žydi sniego lelija“ pavadinimas, mokytojos giliu įsitikinimu, ne tik išpūdingai nusako kūrinių tematiką, bet ir koduoja pagrindinę mintį – gamta nuostabiai graži, tik reikia

pamatyti tą grožį ir gebėti juo gėrėtis, džiaugtis. Mokytojos nuomone, atsakingai ir kruopščiai parinkti vadovėlio tekstai nekelia jokių problemų mokymo ir auklėjimo uždaviniams (mokyti pajusti ir suprasti gamtos grožį, skiepyti meilę gamtai, lavinti mokinių kalbą, atkreipiant dėmesį į skaitomų tekstų kalbos turtingumą, vaizdingumą, mokant paaiškinti vaizdingus žodžius, posakius ir t. t.) įgyvendinti. Mokytoja straipsnyje gėrisi daugybe vaizdingų frazių, pvz., „Speigas karalius per sniegą apeina upes ir šilus“, „spindi šerkšnu ažuolynai ir galvos (= ne viršūnės) pušaičių liaunų“, „snieginiai paukščiai čilba ant karklų snieginių“ ir t. t.

Skyriaus „Kur teka devynios upės“ tekstus

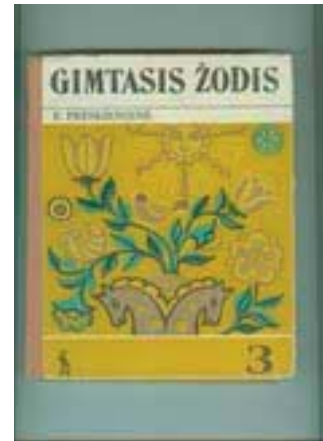
mokytoja St. Kumšlytienė vertina ne emociniu vaizdiniu, o dalykiniu aspektu ir vardija tokius privalumus: ugdo estetinius jausmus, stiprina dorinio elgesio įgūdžius, lavina mąstymą ir kalbą, parankūs sąmoningo ir raiškaus skaitymo pratyboms. Tekstai tinkamai suderinti ir su specifiniais šio skyriaus uždaviniais. Mat naujojoje programoje buvo numatyta praktiškai supažindinti mokinius su kūriniais žanrais ir nevadinti visų tekstų „straipsneliais“. Mokytojos St. Kumšlytienės nuomone, skyriaus tekstams būdingi ryškūs pasakos, pasakėčios, padavimo, sakmės požymiai, akivaizdžios tų žanrų turinio ir meninių išraiškos priemonių skirtybės. Taigi be dėmesingos dalykinės atrankos neapsieita.

Bandomieji leidimai nežinomi.
Pirmas leidimas 1974 m.
Pavadinimas pakeistas 1979 m.
Viršelis L. Barisaitis

Buvęs pavadinimas – „Ažuolėlis. Skaitiniai 2 klasei“. (1974–1978)
Paskutinis leidimas 1983 m.
Iliustravo L. Barisaitis ir N. Barisienė

Bandomieji leidimai nežinomi.
Pirmas leidimas 1975 m.
Paskutinis leidimas 1985 m.
Dailininkė V. Voverienė

4. Skaitinių idėjų tolesnis rutuliojimas(is)

V. Aramavičiūtė (PMTI auklėjimo problemų sektoriaus vadovė) straipsnyje „Pavyzdinis moksleivių auklėjimo turinys praktikoje“ (1977, p. 18) rašė: „Kiekvienas mokymo medžiagos skyrius, pamokų serija ar atskira pamoka turi padėti įgyvendinti kuriuos nors auklėjimo uždavinius. Šiuo tikslu svarbu apgalvoti, kokiems auklėjimo uždaviniams realizuoti labiausiai tinka atskiri medžiagos skyriai“. Tai nuoroda, kad mokinių komunistinei pasaulėžiūrai, dorovinei sąmonei ugdyti, sąmoningam požiūriui į mokymąsi ir darbą diegti labai svarbūs kiekvieno mokytojo „kūrybiniai ieškojimai idėjinio-politinio, dorovinio, darbinio, estetinio auklėjimo srityje“ (ten pat). Tie kūrybiniai ieškojimai, kaip efektyviau dirbti per skaitymo pamokas II–III klasėse, skelbiami daugelyje pedagoginio-metodinio žurnalo „Tarybinė mokykla“ straipsnių.

Kaip organizuoti skaitymo pamoką mažakomplektėje mokykloje, derinant II ir III klasių skaitinių tekstus, rekomendacijų pateikia L. Jakubauskienė (PMTI) straipsnyje „Skaitymo pamoka dirbant su

keliomis klasėmis“ (1976). Mokslininkė remiasi tyrimų, atliktų 1975–1976 m. m. aštuoniose Biržų, Panevėžio ir Utenos rajonų pradinėse ir aštuonmetėse mokyklose, rezultatais. Iš jų pristatymo ryškėja kelios pozityvios išvados skaitinių („Ažuolėlio“, „Gimtojo žodžio“) autorių adresu: dirbant su keliomis klasėmis, pakankamai dažnai galima vesti *vienadalykes skaitymo* pamokas; vienadalykių skaitymo pamokų privalumas – prailgintas mokinių savarankiškas darbas, vadovaujant mokytojui. Galimybių taip efektyvinti skaitymo pamokas mažakomplektėje mokykloje teikia šios prielaidos: 1) daugelis skaitymo temų pasikartoja kiekvienoje klasėje, tik kitu lygiu; 2) galima jungti vienos temos arba to paties autoriaus / žanro kūrinius; 3) numatytos panašios darbo su knyga įgūdžių formavimo užduotys, tik skirtingo sudėtingumo. Šie skaitinių sudarymo privalumai, straipsnio autorės nuomone, įgalina organizuoti bendrą įvadinį pokalbį, parengiantį mokinius nagrinėti atitinkamos temos kūrinius arba supažindinti su autoriumi, jo kūryba, arba bendrą temos skelbimą ar apibendrinantį pokalbį. Galimos ir bendros skaitomų tekstų analizės

užduotys, kurias atlieka remdamiesi atskirose klasėse nagrinėjama kūrinių ir t. t.

Kaip reikėjo tikėtis, dauguma žurnalo straipsnių skirta ne metodinei / didaktinei patirties, o ugdomosios veiklos sklaidai.

Joniškio raj. Žagarės K. Didžiulio vidurinės mokyklos mokytoja A. Mongirdienė (1976) artėjančio TSKP XXV suvažiavimo proga pažymi: „Reikia tikėtis, kad vadovėliuose įvesti nauji skyriai (...) „Mes spalviukai“, „Eina Spalis“, „Gimtasis kraštas“, „Kariai Tėvynę gynė“, „O buvo taip“ („Ažuolėlis“ 2 kl.), „Žiloji senovė“, „Beauštanti aušrelė“, „Žmogus į saulę panašus“, „Už gyvybę tu brangesnė“, „Didžioji draugystė“ padės spręsti daug mokymo ir auklėjimo uždavinių“ (p. 23).

Spalio ir Lenino temų pristatymas mažakomplekčių mokyklų II–III klasių mokiniams pagal „Ažuolėlį“ ir „Gimtąjį žodį“ aptariamas L. Jakubauskienės straipsnyje „Skaitymo pamokos apie Spalį ir Leniną“ (1977). Straipsnio autorė nurodo šiuos vadovėlių teminių tekstų privalumus: 1) mokiniams pateikiama nemažai naujos pažintinės medžiagos – faktų, sąvokų, naujų žodžių, formuojami nauji vaizdiniai; 2) kiekvienai pamokai iš penkių numatytųjų temų galima rasti bendrą nagrinėjimo kryptį; 3) tekstai ne tik dalykiniai, bet ir įvairių žanrų grožinės literatūros ištraukos.

G. Lukošienė, Rokiškio 3-osios vidurinės mokyklos mokytoja, „Tarybinės mokyklos“ žurnale (1979) dalijasi sukaupta patirtimi, kaip skaitymo pamokose ugdo socialistinio patriotizmo ir proletarinio internacionalizmo jausmus. Aprašiusi savo darbo variantą kaip vieną iš daugelio galimų, straipsnio „Patriotizmo ir internacionalizmo jausmų ugdymas“ autorė reziumuoja: (...) jau antrųjų mokslo metų pabaigoje mano mokiniai nesunkiai skyrė sąvokas „gimtinė, gimtasis kraštas, tarybinė Tėvynė“, sukaupe nemažai žinių ir vaizdinių apie Tarybų šalį, susiformavo elementariausią mūsų šalies santvarkos su-

pratimą, suvokė tarybinių tautų bendradarbiavimo, draugiškumo esmę, mokėsi mylėti Tėvynę ir visus darbo žmones“ (p. 27).

Iš glaustų metodinių straipsnių apžvalgų aki-vaizdu: griežtai privalomos tematikos skaitymo vadovėlių tekstus mokytojai pamokose naudodavo labai nevienodai. Vieni labiau akcentuodavo dalykinis, kiti – auklėjamosius uždavinius. Neatmetama prielaida, kad nemažai idėjinio-politinių aspektų buvo labiau parodomą pobūdžio, atliepantys pedagoginių skaitymų ar skelbiamų konkursų tematiką.

„Tarybinės mokyklos“ straipsnių analizė ugdymo aspektu neretai rodo, kad teorinės ar neva patirtinės rekomendacijos, kaip auklėjamajam darbui pasitelkti vadovėlių tekstus, kartais visiškai neatitinka skaitinių autorių intencijų, rekomendacijos neišplaukia iš tekstų turinio. Ypač tai sietina su pedagoginiu vadovavimu, ugdant mokinių mokslinės ateistinės pasaulėžiūros pradus. Viename iš tokių straipsnių – „Mokslinės ateistinės pasaulėžiūros formavimas“ (*Tarybinė mokykla*, 1977) – aiškinama, kad tokie „pradai I–III klasių mokinių sąmonėje gali būti ugdomi dviem pagrindiniais keliais: antireliginiu ir ateistiniu, kad mokinių mokslinės ateistinės pasaulėžiūros pradams ugdyti galima pasitelkti keturis pagrindinius komponentus“. Pavyzdžiui, skaitant I–III klasių skaitinių tekstus apie žmonių darbą, kultūrinį gyvenimą, įvairius įvykius, *pabrėžiamas žmogaus, jo kūrybos vaidmuo, „paneigiant tariamojo dievo vaidmenį, tvarkant visuomeninį ir buitinį žmogaus gyvenimą“.*

Ypač palankūs ateistiniam kryptingumui esą tekstai apie gamtą. Visų „Ažuolėlio“ ir „Gimtojo žodžio“ gamtinio pobūdžio iliustracijų ir tekstų, kurių aiškinimui suteikta elementari ateistinė kryptis, neverta išskaičiuoti, komentuoti (*Tarybinė mokykla*, 1976), bet šiaip žvilgterėti gana linksma:

¹ P. Cvirka. AUDRA

Perkūnija skardėsi čia pat, už girios. Kartais balsas tęsėsi toks šiurpus, ilgas ir klaikus, kad nebuvo jo pradžios, nė galo. Stebėtis reikėjo, kur ėmėsi tokia galybė, kurią jautė kiekvienas žemės gyvis: nerimo vietoje gyvulys, lino į savo olą vabalas, net žolė prisiplakė prie žemės.

Nespėjo žaibas perskrosti oro, nudardėjo griausmas. Ūmai užgriuvo naktis. Iš pradžių reti, stambūs lašai paptelėjo langan, sienon, vėl liovėsi, ir staiga, lyg būtų debesis plyšęs, – užėjo tokia pyla, kad vanduo puolė latakais ir beregint išsiliejo upėmis.

Pastaba. Iš šio teksto turinio „išvesta“ ketvirtoji ateistinė išvada.

Skaitinių tekstai	Išvados nr.	Ateistinių pokalbių kryptingumas ir išvados
E. Prėskienienė, V. Ramonaitė „Ažuolėlis“. Skaitiniai 2 klasei:		
P. Cvirka. <i>Audra</i> ¹	4	1. Metų laikai (pavasaris, vasara, rudenis, žiema) kartojasi priklausomai nuo pačios gamtos, o ne nuo žmonių išgalvoto dievo
P. Mašiotas. <i>Medžių lapai gelsta</i>	1	2. Lietus, sniegas ir ledas susidaro gamtoje. Netiesa, jog tariamasis dievas duoda lietu
P. Naraškevičius. <i>Paveikslai</i>	6	3. Visus gyvosios ir negyvosios gamtos daiktus sukuria gamta, o ne išgalvotas dievas
J. Sokas. <i>Kurapkų stalas</i>	5	4. Gamtos reiškiniai – audros, perkūnija ir kiti – nėra tariamojo dievo siunčiami ir tvarkomi
K. Boruta. <i>Javų varžybos</i>	3	5. Žmogus, o ne dievas yra gyvosios gamtos globėjas
Žemaitė. <i>Šalta žiema</i>	1	6. Nėra šventų ir stebuklingų paveikslų. Visus paveikslus piešia ir gamina žmonės
P. Cvirka. <i>Vaivorykštė</i>	3	7. Duoną ir kitas gėrybes žmogus pasigamina, o ne tariamas dievas duoda, todėl nereikia melstis ir prašyti dievo kasdienės duonos
E. Prėskienienė „Gimtasis žodis“. Skaitiniai 3 klasei:		
S. Nėris. <i>Rudenį</i>	1	
J. Čiurlionytė. <i>M. K. Čiurlionio muzika</i>	4	
V. Petkevičius. <i>Duonutė – pyragų močiutė</i> ir t. t.	7	

Straipsnių autoriaus atkakliomis paieškomis „Ažuolėlyje“ ir „Gimtajame žodyje“ rasta per 25 tekstų, iš kurių turinio neva išplaukia lentelėje surašyti ateistinio ugdymo akcentai. Tokiai pasaulėžiūrai – antireliginei, ateistinei – modeliuoti buvo „priempti“ higienos ir sveikatos apsaugos žinių bei visatos ciklo ir kiti tekstai. Neaišku, ar tokios rekomendacijos mokytojams parengtos iš gilaus vidinio autoriaus įsitikinimo, ar iš būtino reikalo, todėl autoriaus pavardė čia neminima. Šį antireliginio / ateistinio auklėjimo natūralumo / nenatūralumo apmąstymą derėtų palyginti su anekdotinio pobūdžio fragmentu, paimtu iš naujais prisiminimų, rašytų apie Eglę Prėskienienę ir jos artimuosius. Būtent, jos brolis Vincas Buivydas, ž. ū. mokslų kandidatas, mokslinis bendradarbis, linkęs garsiai pašmaikštauti apie tikėjimą komunizmu saule ir superlojalumą jos nešėjams, Stasys Gliudys (gamtininkas, vėliau – ŠPI dėstytojas) praėjusio amžiaus šeštajame–septintajame dešimtmetyje dirbo Šiaulių K. Didžiulio vardo agrozootechnikume (dabar – *Šiaulių kolegija*), į kurį atvyko solidi komisija tikrinti skundo auklėjimo tema. Kūno kultūros mokytojas Špokas savo atliekamam ateistiniam auklėjimui įrodyti pateikė tokį pavyzdį: *Kai kūno kultūros pamokas vedęs atvirame ore, tai moksleivius mankštai visada išrikiuoja nugara į bažnyčią...* (t. y. Šv. Apaštalo Petro ir Povilo katedra). S. Gliudžio prisiminimai antireliginio ir ateistinio auklėjimo tema šioje vietoje nutrūksta. Be abejo, solidi komisija mintyse susikūrė tolimesnius vaizdinius, būtent, technikumiečiai mankštos metu ne sykį delnais / pirštais paliečia žemę, o kai lenkiasi prie jos, tai bažnyčios pusėn nukreipia jau nebe nugara... Gal solidi komisija ir liko patenkinta tokiu kūno kultūros mokytojo išradingumu, ugdant materialistinę pasaulėžiūrą ir puoselėjant antireligines nuostatas.

5. Reformų ratas apsisuko

1981 m. sausio mėn. (prieš TSKP XXVI suvažiavimą) Lietuvos komunistai vienbalsiai pritarė TSKP CK projektui „Pagrindinės TSRS ekonominio ir socialistinio vystymosi kryptys 1981–1985 metams ir laikotarpiui iki 1990 metų“; pabrėžė, kad *brandaus socializmo* sąlygomis „išryškėja būtinumas toliau rimtai tobulinti visą bendrojo lavinimo sistemą ir pirmiausia – vidurinę mokyklą“; „sudaryti prielaidas pradėti vaikų mokymą nuo 6 metų amžiaus bendrojo lavinimo mokyklų parengiamosiose klasėse“; „eksperimento tvarka kai kuriose bendrojo lavinimo mokyklose pradinių klasių moksleiviams įvedamas naujas mokymo planas“; „intensyviai rengiamos originalios programos pradinėms klasėms“; „pagal kai kurias pertvarkytas programas bus dirbama jau nuo 1981–1982 mokslo metų“; „nuo vadovėlio kokybės visų pirma pareina mokymo dalykinis ir idėjinis-politinis lygis, mokytojo ir mokinio darbo rezultatyvumas“ ir t. t.

Išvados

1. Sovietmečiu švietimo reformų tikslai, gairės, kryptys, uždaviniai buvo numatomi centralizuotai; tokia kaita paprastai sieta su TSKP suvažiavimų datomis.
2. Pagrindinis bendrojo lavinimo mokyklos tikslas – jaunojo komunizmo statytojo ugdymas socialistinio patriotizmo ir proletarinio internacionalizmo dvasia, be išlygų sparčiais tempais formuojant materialistinę pasaulėžiūrą, skiepijant komunistinius idealus brandaus socializmo tikslams pasiekti.
3. Prie ideologinių-politinių įsitikinimų priderintus unifikuotus mokymo planus ir programas turėjo atitikti „aukšto dalykinio metodinio idėjinio-politinio lygio“ vadovėliai. Papildomai mokymo medžiagai, mokytojo knygoms leisti trūko lėšų.

4. Reformuotos *trimetės pradinės mokyklos* skaitymo vadovėliai turėjo būti rašomi pagal idėjinių partijos vedlių nubrėžtas gaires, būtent, atsižvelgiant į nurodytą tematiką.
5. Teminis principas buvo derinamas su sezoniškumu (metų laikai ir visaliaudinės politinės šventės) ir kraštotyros principu. Be to, laikytasi daugybės vertinimo kriterijų ir kitokių bendradidaktinių ir specifinių dalyko dėstymo reikalavimų.
6. Skaitinių II–III klasei autorės politinius-ideologinius reikalavimus stengėsi švelninti parinkdamas mažiau sovietinio ideologizmo turinčius tekstus, prie jų su dailininkais analogiškais tikslais derindamos iliustracijas, griežtai atsisakydamos įkyrios, atviros dichotomijos – gyvenimas *iki* ir *po* tarybų valdžios įvedimo.
7. „Ažuolėlio“ ir „Gimtojo žodžio“ (skaitiniai II ir III klasei) autorių siekta į knygų turinį įtraukti kuo daugiau tautiškumo detalių (tekstų, piešinių, spalvų), tačiau įgyvendinti tokias vizijas buvo sudėtinga.
8. Mokytojai, atsižvelgiant į lojalumo laipsnį propaguojamoms idėjoms, nevienodu kūrybiškumo lygiu pamokose naudojami skaitinių medžiaga: vieniems labiau rūpėjo dalykiniai, o kitiems – idėjiniai aspektai. Vadovėliai tenkino visų interesus, nes idėjinės vaizduotės plėtotė beribė: tekstuose rasta komunistiniam ugdymui tinkamų dalykų, kurių nė negalėjo būti.
9. Neatmetama prielaida, kad sustiprintas dėmesys komunistinio auklėjimo aspektams – kaip patirties rezultatui, dažniausiai buvo proginiis, susijęs su skelbiamais konkursais, pedagoginių skaitymų tematika, gal net užsakomaisiais straipsniais ir pan.
10. E. Prėskienienės „Gimtas žodis“ 3 klasei, su bendraautore parašytas „Ažuolėlis“ (vėliau pervadintas į „Gimtąjį žodį“) 2 klasei Lietuvos pradinėse mokyklose buvo vartojami daugiau kaip 10 metų, įskaitant ir bandomuosius laikotar-

pius – nuo perėjimo iš keturmetės į trimetę pradinę mokyklą iki grįžimo atgal.

Literatūra

1. Aramavičiūtė V., 1977, „Pavyzdinis moksleivių auklėjimo turinys“ praktikoje. *Tarybinė mokykla*. Nr. 9. P. 17–20.
2. Buivydaite-Prėskienienė E., 1993-07-09, Niekas ne nutolsta. *Tarybinis mokytojas*.
3. Gedvilas M., 1967, Toliau gerinkime liaudies švietimą. *Tarybinė mokykla*. Nr. 1. P. 1–5.
4. Gylienė M., 1968, Nauja I–III klasių lietuvių kalbos gramatikos ir rašybos mokymo programa. *Tarybinė mokykla*. Nr. 8. P. 12–14.
5. Jakubauskienė L., 1976, Skaitymo pamoka, dirbant su keliomis klasėmis. *Tarybinė mokykla*. Nr. 11. P. 15–19.
6. Jakubauskienė L., 1977, Skaitymo pamokos apie Spalį ir Leniną. *Tarybinė mokykla*. Nr. 11. P. 18–23.
7. Janušauskaitė J., 1965, *Gimtas žodis 4 klasei*. Kaunas: Šviesa.
8. Kumšlytienė S., 1976, Grožinių kūrinių analizė III klasėje. *Tarybinė mokykla*. Nr. 11. P. 19–22.
9. Lukošienė G., 1979, Patriotizmo ir internacionalizmo jausmų ugdymas per skaitymo pamokas. *Tarybinė mokykla*. Nr. 9. P. 23–27.
10. Mongirdienė A., 1976, Pokalbiai apie Leniną. *Tarybinė mokykla*. Nr. 1. P. 23–25.
11. Poškus K., 1967, Mokymo turinio perspektyvos. *Tarybinė mokykla*. Nr. 7. P. 1–3.
12. *Pradinių klasių programos*, 1970. Kaunas: Šviesa.
13. Prėskienienė E., Ramonaitė V., 1971-08-27, Skaitymas antrojoje. *Tarybinis mokytojas*.
14. Prėskienienė E., Ramonaitė V., 1974-12-05, Skaitome „Ažuolėlį“. *Tarybinis mokytojas*.
15. Prėskienienė E., Ramonaitė V., 1974, *Ažuolėlis. Skaitiniai 2 klasei*. Kaunas: Šviesa.
16. Prėskienienė E., Ramonaitė V., 1975, *Gimtas žodis. Skaitiniai 2 klasei*. Kaunas: Šviesa.
17. Prėskienienė E., 197, *Gimtas žodis. Skaitiniai 3 klasei*: Mokymo priemonė. Kaunas: Šviesa.
18. Vinciūnienė R., 1997-11-21, Pedagogo kelias. *Dialogas*. Nr. 43(303).

READING TEXTBOOKS BY E. PRĖSKIENIENĖ (1932–2011) FOR 2ND / 3RD FORMERS IN A 3-YEAR PRIMARY SCHOOL

Nijolė Bražienė

Summary

Having taken office in the Faculty of Philology of Šiauliai Pedagogical Institute in 1956 (teaching practice supervision, expressive reading lectures to would-be teachers of the Lithuanian Language and Literature), it was only after 22 years of work that Eglė Prėskienienė decided to move to the Faculty of Pedagogy and teach prospective primary school teachers the Lithuanian language teaching methodology. Such a decision was apparently due to reading textbooks being written by E. Prėskienienė for 2nd / 3rd formers in a 3-year primary school.

The article aims to reveal the complexity of compiling the reader (1967–1980) in the context of ideologically

politicized public life. To this end, E. Prėskienienė's personal file in Šiauliai University archives has been studied, primary school curricula of those times have been analysed, as well as relevant articles in the pedagogical-methodological journal "Tarybinė mokykla" (Soviet School) and the "Tarybinis mokytojas" (Soviet Teacher) newspaper have been examined. Focus was given to "Gimtasis žodis" (Native Word), a reader for 3rd formers by V. Ramonaitė and E. Prėskienienė.

In the Soviet period, an education reform would occur every 10 years; the given area of public life was associated with the tasks of communism construction, which were newly formulated at the congresses of the CPSU. Guidelines, aims, objectives, and schedules of reforms were unified for all the republics of the Soviet Union. The main aim of the school consisted of educating the young generation in the spirit of proletarian patriotism and internationalism thereby implanting a materialistic worldview. Unconditional compliance with the thematic principle in coordination with the principles of seasonality and regional studies was the key requirement imposed on primary school readers by the CPSU CC and the USSR Council of Ministers as well as the USSR Ministry of Education. Other requirements for the teaching aids were associated with the teacher's classroom activities and student activity / learning regularities.

The authors of the reader for 2nd / 3rd formers in a 3-year primary school were trying to mitigate political-ideological requirements (patterns, stereotypes) as much as possible by selecting texts with less Soviet ideology, in cooperation with illustrators combining them with corresponding illustrations, strictly refusing intrusive open dichotomy – the life before and after the introduction of the Soviet regime. Nice intentions to include as many components of nationality (texts, pictures, colours) as possible in the contents of the books were doomed to failure.

Teachers shared their educational experience of working with the new reading textbooks in the "Tarybinė mokykla". Some were more concerned about the subject meanwhile others focused on the ideological aspects. The textbooks satisfied all kinds of interests since teachers' creativity to most effectively develop the builders of communism had no limits. Reading texts appeared to contain such educative elements that the authors were even unaware of.

"Gimtasis žodis" and "Ažuolėlis" (Oakling) (later renamed "Gimtasis žodis") had been used for more than 10 years until it was decided to revert to a 4-year primary school.

Keywords: 3-year primary school, reading textbooks "Gimtasis žodis" (Native Word), "Ažuolėlis" (Oakling), E. Prėskienienė, V. Ramonaitė.

EGLĖS PRĖSKIENIENĖS (1932–2011) SKAITYMO VADOVĖLIAI II–III KLASIŲ TRIMETĖS PRADINĖS MOKYKLOS MOKINIAMS

Nijolė Bražienė

Santrauka

Eglė Prėskienienė, 1956 m. pradėjusi dirbti Šiaulių pedagoginio instituto Filologijos fakultete (vadovavo pedagoginei praktikai, dėstė raiškųjų skaitymą būsimiems lietuvių kalbos ir literatūros mokytojams), tik po 22 darbo metų ryžosi pereiti į Pedagogikos fakultetą ir būsimiems pradinėjų klasių mokytojams dėstyti lietuvių kalbos mokymo metodiką. Tokį apsisprendimą, matyt, nulėmė E. Prėskienienės rašomi skaitinių vadovėliai trimetės pradinės mokyklos II–III klasių mokiniams.

Tyrimo tikslas – atskleisti skaitinių kūrimo (1967–1980) sudėtingumą idėjiškai politizuotos visuomenės gyvenimo sąlygomis. Tuo tikslu išstudijuota E. Prėskienienės asmens byla, esanti Šiaulių universiteto archyve; to meto mokymo programos pradinei mokyklai; reikalingi straipsniai pedagoginiame-metodiniame žurnale „Tarybinė mokykla“, laikraštyje „Tarybinis mokytojas“. Daugiausia dėmesio skirta V. Ramonaitės ir E. Prėskienienės „Gimtajam žodžiui“ (skaitiniai trečiokams).

Sovietmečiu maždaug kas 10 metų vykdyta švietimo reforma, šią visuomenės gyvenimo sritį siejant su TSKP suvažiavimuose naujai suformuluotais komunizmo statybos uždaviniais. Reformų gairės, tikslai, uždaviniai, grafikai buvo unifikuoti visoms sąjunginėms respublikoms. Svarbiausias mokyklos tikslas – jaunąją kartą ugdyti proletarinio patriotizmo ir internacionalizmo dvasia – skiepyti materialistinę pasaulėžiūrą. Svarbiausias TSKP CK ir TSRS Ministrų tarybos, TSRS švietimo ministerijos nutarimų reikalavimas pradinėjų klasių skaitiniams – besąlygiškai laikytis *teminio principo*, kuris derintas su sezoniškumo ir kraštotyriškumo principais. Kiti reikalavimai mokymo priemonei sieti su mokytojo veikla pamokoje ir mokinių veiklos / mokymosi dėsninumu.

Trimetės pradinės mokyklos skaitinių II ir III klasei autorės politinius-ideologinius reikalavimus – šablonus, stereotipus – pagal galimybes stengėsi švelninti parinkdamos mažiau sovietinio ideologizmo turinčius tekstus, prie jų su dailininkais analogiškais tikslais derindamos iliustracijas, griežtai atsakydamos įkyrios, atviros dichotomijos – gyvenimas *iki* ir *po* tarybų valdžios įvedimo. Turėta gražių ketinimų – į knygų turinį įtraukti kuo daugiau tautiškumo detalių (tekstų, piešinių, spalvų), tačiau įgyvendinti tokias vizijas buvo sudėtinga.

Mokytojai „Tarybinėje mokykloje“ dalijosi pedagogine patirtimi, kaip sekasi dirbti pagal naujus skaitinių vadovėlius. Vieniems labiau rūpėjo dalykiniai, o kitiems – idėjiniai aspektai. Vadovėliai tenkino visų interesus, nes mokytojų

kūrybiškumui, kaip kuo efektyviau ugdyti komunizmo statytojus, ribų nebuvo. Skaitymo tekstuose ieškota ir rasta tokių ugdymui neva tinkančių dalykų, apie kuriuos autorės negalvojo, kurių nė negalėjo būti.

„Gimtasis žodis“ ir „Ažuolėlis“ (vėliau pervardytas į „Gimtąjį žodį“) buvo vartojami daugiau kaip 10 metų, kol nuspręsta grįžti prie keturmetės pradinės mokyklos.

Prasminiai žodžiai: trimetė pradinė mokykla, skaitiniai „Gimtasis žodis“, „Ažuolėlis“, E. Prėskienienė, V. Ramonaitė.

Įteikta 2012-03-15